

УДК 342.724

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.169>**О. М. Кудрявцева**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

orcid.org/0000-0002-5875-9146

ПРИНЦИП РІВНОСТІ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Принцип рівності є одним з найважливіших принципів права, конституціоналізму загалом та сучасного українського конституціоналізму зокрема, він є одним з принципів Конституції України 1996 року. Значна увага, яка приділяється належному закріпленню у законодавстві та гарантуванню практичної реалізації принципу рівності в усіх його аспектах та проявах є обґрунтованою. Навряд чи можна побудувати правову державу, нехтуючи цим принципом, – він вважається стрижнем системи права кожної демократичної країни. Тому не випадково принципу рівності та окремим його аспектам, так само як і «супутньому» принципу недискримінації, приділяється значна увага у наукових дослідженнях. Значна кількість публікацій, присвячених цьому принципу, а також постійний розвиток прав людини і громадянина актуалізують та роблять важливими дослідження у напрямі виявлення усіх аспектів, що характеризують цей принцип.

Метою статті є аналіз принципу рівності як одного з принципів сучасного українського конституціоналізму у контексті євроінтеграційних прагнень країни.

Автором узагальнено, що фахівці з юридичних наук загалом та з конституційного права зокрема під час аналізу принципу рівності не звертаються до практики Європейського суду з прав людини. У дослідженні окреслено основні справи, розглянуті Судом у XXI столітті, стрижневим для вирішення яких став принцип рівності. До числа таких справ, рішення за якими цитуються найчастіше, запропоновано вважати належними справи «Маркін проти Російської Федерації» та «Вілліс проти Сполученого Королівства». Перспективи подальших досліджень вбачаються у глибшому аналізі текстів рішень Суду у цих справах, а також у розширенні переліку справ, до рішень у яких варто активно звертатися під час дослідження питань, пов'язаних з проблемами реалізації принципу рівності. Часто залишаються поза увагою фахівців з конституційного права дві надзвичайно важливі для розуміння правової природи принципу рівності справи, розглянуті Європейським судом з прав людини, – справа «Стек та інші проти Сполученого Королівства» та справа «Андрле проти Чеської Республіки».

Ключові слова: принцип рівності, рівноправність, гендерна рівність, принципи сучасного українського конституціоналізму, принципи права, практика Європейського суду з прав людини.

Kudriavtseva O. M. PRINCIPLE OF EQUALITY IN JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: PROBLEMS

The principle of equality is one of the most important principles of law, constitutionalism in general and modern Ukrainian constitutionalism in particular, it is one of the principles of the Constitution of Ukraine of 1996. Considerable attention is paid to the proper enshrinement in legislation and guaranteeing the practical implementation of the principle of equality in all its aspects and manifestations is justified. It is hardly possible to build a state governed by the rule of law, ignoring this principle – it is considered the core of the legal system of every democratic country. Therefore, it is no coincidence that the principle of equality in general and its individual aspects, as well as the “concomitant” principle of non-discrimination is given considerable attention in research. A significant number of publications on this principle, as well as the constant development of human and civil rights, update and make important research in the direction of identifying all aspects that characterize this principle.

The aim of the article is to analyze the principle of equality in general as one of the principles of modern Ukrainian constitutionalism in the context of the country's European integration aspirations.

The author generalizes that specialists in legal sciences in general and in constitutional law in particular do not refer to the case law of the European Court of Human Rights when analyzing the principle of equality. The study outlines the main cases considered by the Court in the XXI century, the core of which was the principle of equality. Among the most frequently cited cases are Markin v. the Russian Federation and Willis v. the United Kingdom. Prospects for further research can be seen in a deeper analysis of the texts of the Court's decisions in these cases, as well as in expanding the list of cases that should be actively addressed in the study of issues related to the implementation of the principle of equality. Constitutional law experts often overlook two extremely important for understanding the legal nature of the principle of equality of affairs, considered by the European Court of Human Rights – the case of Stec and others v. the United Kingdom and the case of Andrlé v. the Czech Republic.

Key words: principle of equality, equality, gender equality, principles of modern Ukrainian constitutionalism, principles of law, practice of the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Принцип рівності є одним з найважливіших принципів права, конституціоналізму загалом та сучасного українського конституціоналізму зокрема, він є одним з принципів Конституції України 1996 року. Зна-

чна увага, яка приділяється належному закріпленню у законодавстві та гарантуванню практичної реалізації принципу рівності в усіх його аспектах та проявах, є обґрунтованою. Навряд чи можна побудувати правову державу, нехтую-

чи цим принципом, адже він вважається стрижнем системи права кожної демократичної країни. Тому не випадково принципу рівності загалом та окремим його аспектам, так само як і «супутньому» принципу недискримінації, приділяється значна увага у наукових дослідженнях. Значна кількість публікацій, присвячених цьому принципу, а також постійний розвиток прав людини і громадянина актуалізують та роблять важливими дослідження у напрямі виявлення усіх аспектів, що характеризують цей принцип.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип рівності є одним з тих питань у філософській та юридичній літературі, які досліджуються активно та викликають неабиякий науковий дискурс протягом тисячоліть. Проблеми рівності не оминали увагою Платон, Аристотель, Гегель, Кант. Їхню увагу привертав *lex talionis* (закон таліону, «око за око») та напрями удосконалення екстраполювання його на таке, що ставало все більш цивілізованим та розвиненим, суспільство. Однак ці праці на сучасному етапі розвитку юридичної науки представляють переважно історичний інтерес та актуалізують увагу до більш сучасних розробок.

Принцип рівності як один з принципів права характеризують здебільшого фахівці з теорії держави і права (увагу цьому питанню, наприклад, приділяли С.П. Погребняк, Т.О. Чепульченко, Т.І. Тарахонич). Різним аспектам принципу рівності приділяли увагу і відомі фахівці з конституційного права, однак вони вкрай рідко аналізують цей принцип у контексті практики Європейського суду з прав людини.

Метою статті є аналіз принципу рівності загалом як одного з принципів сучасного українського конституціоналізму у контексті євроінтеграційних прагнень країни.

Основний текст. Починаючи аналіз окремих аспектів, пов'язаних з принципом рівності, варто погодитись з узагальненнями, зробленими Т.І. Тарахонич. Вона справедливо стверджує, що «аналіз принципів права та принципу рівності дає змогу зробити такі висновки:

– принцип рівності є одним із загальних принципів права та відображає сутність принципів права загалом;

– принцип рівності відображає рівень розвитку різних сфер суспільних відносин; у ньому відтворюється сутність та соціальна природа права, закономірності його розвитку та функціонування;

– принцип рівності передбачає існування механізму взаємодії з іншими принципами права, а саме принципом демократизму, законності, гуманізму, доцільності, справедливості, єдності прав та обов'язків та іншими» [1, с. 45].

Поняття «рівність» неодноразово згадується в Основному Законі України. Вперше звер-

нення до нього міститься у Розділі «Загальні засади». Так, відповідно до частини четвертої статті 13 «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [2]. Є посилання на нього і в інших частинах Конституції України – прикладом може бути частина перша статті 71, відповідно до якої «вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування» [2], а також частина перша статті 76, частина перша статті 103, пункт 5 частини першої статті 116, пункт перший частини другої статті 129, пункт перший статті 136, пункти перший та другий статті 141.

Але найчастіше про принцип рівності йдеться у положеннях Розділу II Конституції України – відповідно до положень статті 21, «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», відповідно до положень частини третьої статті 36 «усі професійні спілки мають рівні права» [2]. Частина друга статті 38 містить положення, відповідно до яких «громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування», частина друга статті 43 встановлює, що «держава ... гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності», а частина перша статті 51 – що «кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї» [2].

Принцип рівності є настільки важливим, що у Розділі II Конституції України 1996 року одному з його аспектів присвячено окрему статтю – це стаття 24¹. Положення цієї статті були офіційно розтлумачені Конституційним Судом України у рішенні у справі про рівність сторін судового процесу № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 року.

Так, у Рішенні зазначено: «рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової

¹ Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1), ратифікованих Україною, та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7)» [3]. Не оцінюючи зміст та сутність Рішення, варто акцентувати увагу на тому, що посилання на Конвенцію 1950 року (точніше, на один з протоколів до неї) виглядає доволі формальним. Про це свідчить і відсутність згадки про практику Європейського суду з прав людини з цього питання.

Варто зауважити, що в українській юридичній літературі вкрай рідко звертаються до практики цього органу Ради Європи під час аналізу саме принципу рівності.

Наприклад, Т.О. Чепульченко, аналізуючи генезу та надаючи загальну характеристику принципу рівності, підкреслює, що «рівність прав і свобод сьогодні є одним з основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показником загальнолюдської культури» [4, с. 176]. У цьому контексті доречним було б звернутися до практики Європейського суду з прав людини, але цього зроблено не було.

С.П. Погребняк сформулював, що «вимога формальної рівності можливостей реалізується в праві за допомогою чотирьох пов'язаних між собою загальних принципів:

- 1) принципу рівності перед законом,
- 2) принципу рівності перед судом,
- 3) принципу рівності прав і свобод людини і громадянина,
- 4) принципу рівності обов'язків людини і громадянина» [5, с. 82].

Такого висновку можна було б дійти і на основі аналізу практики Європейського суду з прав людини (ймовірно, ця практика могла б також і розширити перелік класифікаційних підстав), але відомий фахівець з теорії держави та права не звертається до неї.

Аналогічні зауваження можна адресувати і працям вчених – конституціоналістів. Так, відома дослідниця проблематики рівності О.П. Васильченко у більшості своїх статей не звертається до відповідних рішень Європейського суду з прав людини, до впливу правових позицій Суду на українську правотворчість, правозастосування, науку. Наприклад, у статті «Зміст принципу рівності прав та свобод людини і громадянина в Україні», де застосування цієї практики було б надзвичайно доречним, вона не робить цього, хоча варто погодитись з усіма авторськими напрацюваннями

з цього питання. Вони належним чином аргументовані, але «залучення» практики Європейського суду з прав людини як одного з аргументів значно посилює авторську позицію. Так, авторка зазначила, що «правова природа принципу рівності прав і свобод людини і громадянина розкривається через характеристику категорій «рівності» і «рівноправності»» [6, с. 15]. З цього приводу доречно було б послатися на Протокол 12 до Конвенції 1950 р., у якому містяться загальні положення щодо заборони дискримінації, та ті рішення Європейського суду з прав людини, які містять звернення до його положень у частині рівноправності.

Загалом фахівці-конституціоналісти доволі небагато посилаються на практику Європейського суду з прав людини, коли йдеться і про розробки у сферах інших, ніж права людини. Так, про цю практику у контексті принципу рівності можливо згадати під час аналізу формування представницьких органів публічної влади (дивись, наприклад, [7]), у контексті аналізу загальних напрямів розвитку сучасного українського конституціоналізму (дивись, наприклад, [8; 9]), однак вчені цього майже не роблять.

Це доволі сильно утруднює правозастосування у частині дотримання та постійного розширення змісту такого принципу права та сучасного українського конституціоналізму, як принцип рівності. Адже принцип рівності послідовно та системно захищається Європейським судом з прав людини, попри те, що згадки про нього немає в основному тексті Конвенції 1950 року. В цьому документі йдеться лише про виключення з принципу рівності дискримінації, якій присвячено статтю 14 «Заборона дискримінації»² (вищевже згадувалися і додані пізніше положення з цього питання, дивись Протокол 12 до Конвенції 1950 року).

Як позитивний приклад можна навести статтю В.В. Городовенка на тему «Принцип рівності громадян перед законом і судом», у якій він акцентує увагу на наявності практики Європейського суду з прав людини з цього питання та, зокрема, зазначає, що «Європейський суд з прав людини досить часто посилається на принцип рівності перед законом і судом у своїх рішеннях. Засади рівності сторін та змагальності у судовому процесі виведені ним із принципу верховенства права, якому підпорядкована вся Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року» [10, с. 180]. Слід повністю погодитись з таким підходом.

² Стаття 14 «Заборона дискримінації».

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

У численних коментарях до Конвенції 1950 року автори, дослідивши практику Європейського суду з прав людини, узагальнили: ця стаття не є «автономною» та «самостійною». Це означає, що Європейський суд з прав людини не розглядає усі без виключення скарги на дискримінацію. Для того, щоб скарга була прийнятною, слід констатувати не тільки дискримінацію, але й одночасне порушення щонайменше одного з прав чи одної з основоположних свобод, які захищаються Конвенцією 1950 року.

Вищенаведене твердження стосується також і статті 5 Протоколу 7 до Конвенції 1950 року, у якому закріплюється рівноправність кожного з подружжя³ [11]. Попри те, що застосуванню принципу рівності по відношенню до стосунків подружжя присвячено окрему статтю одного з протоколів до Конвенції 1950 року, варто підкреслити, що найбільш відомі та популярні справи Європейського суду з прав людини не стосуються цього інституту сімейного права.

Доволі цікавими та часто цитованими у конституційно-правових дослідженнях зарубіжних та українських авторів є справи, «знакові» для питань гендерної дискримінації та дискримінації усферіпрацітазайнятостіпов'язанихзцієюсферою прав (насамперед, з соціальним забезпеченням).

В останні роки з числа справ щодо гендерної рівності набуває популярності справа «Маркін проти Російської Федерації», остаточне рішення за якою Європейський суд з прав людини виніс 7 жовтня 2010 року. Фабула справи полягала у тому, що Костянтин Маркін, військовослужбовець, намагався отримати від держави-відповідача усі ті матеріальні та нематеріальні привілеї та підтримку, яка надається жінці у разі народження дитини та до досягнення дитиною певного віку. У цій справі питання гендерної рівності у тих життєвих обставинах, на які посилався заявник, є основними. Проте рішення у справі є цікавим тим, що у ньому аналізуються питання національної безпеки, служби в органах публічної влади, відношення громадянського суспільства, суспільства та держави до інституту родини та розподілу «ролей» у ньому, у тому числі щодо того, з ким з подружжя залишається неповнолітня дитина чи діти після розлучення та як здійснюється догляд за такою дитиною (дітьми). Також у справі важлива роль відводиться правовій природі відпустки з догляду за дитиною – чи є вона правом одного з батьків? Чи є вона пільгою, яка надається держа-

вою одному з батьків? Чи може держава відмовити у наданні такої відпустки з огляду на стаття того з батьків, хто звертається з клопотанням про неї, чи з огляду на місце працевлаштування цієї особи? Усі ці питання стосуються як раз практичної реалізації принципу рівності у сучасному суспільстві.

Ще одною важливою справою, у якій наскрізним для вирішення був принцип рівності, є вирішена Європейським судом з прав людини справа «Вілліс проти Сполученого Королівства» (Постанова від 11 червня 2002 року). Заявник у справі – Кевін Вілліс – опинився у ситуації, дещо подібній до ситуації, в якій знаходився Костянтин Маркін на момент подачі скарги до Суду. Він залишився без дружини з двома неповнолітніми дітьми. Фабула справи полягала у тому, що пан Вілліс намагався отримати від держави-відповідача ті ж самі грошові виплати, на які в аналогічній ситуації мала б право жінка. Як і у справі за участю пана Маркіна, у цій справі питання гендерної рівності у тих життєвих обставинах, на які посилався заявник, є основними. Постанова у справі є цікавою тому, що у ній аналізуються також і інші важливі для конституційного права питання: Чи пов'язані соціальні виплати з тим, працювала особа у минулому чи ні? Чи може отримати соціальні виплати особа, яка не має необхідного трудового стажу, але у минулому здійснювала догляд за неповнолітніми дітьми, поки другий член подружжя працював? Чи слід брати до уваги стаття особи, яка претендує на той чи інший вид соціальних виплат? Чи будуть ці виплати однакови для осіб кожної статі?

Висновки. Резюмуючи, варто зазначити, що фахівці з юридичних наук загалом та з конституційного права зокрема під час аналізу принципу рівності не звертаються до практики Європейського суду з прав людини. У дослідженні окреслено основні справи, розглянуті Судом у ХХІ столітті, стрижневим для вирішення яких став принцип рівності. До числа таких справ, рішення за якими цитуються найчастіше, запропоновано уважати належними справу «Маркін проти Російської Федерації» та «Вілліс проти Сполученого Королівства». Перспективи подальших досліджень вбачаються у глибшому аналізі текстів рішень Суду у цих справах, а також у розширенні переліку справ, до рішень у яких варто активно звертатися під час дослідження питань, пов'язаних з проблемами реалізації принципу рівності. Часто залишаються поза увагою фахівців з конституційного права дві надзвичайно важливі для розуміння правової природи принципу рівності справи, розглянуті Європейським судом з прав людини, – справа «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Рішення від 12 квітня 2006 року) та справа «Андрле проти Чеської Республіки» (Постанова від 17 лютого 2011 року).

³ Стаття 5 «Рівноправність кожного з подружжя».

Кожен з подружжя у відносинах між собою і в їхніх відносинах зі своїми дітьми користується рівними правами та обов'язками цивільного характеру, що виникають зі вступу у шлюб, перебування в шлюбі та у випадку його розірвання. Ця стаття не перешкоджає державам вживати таких заходів, що є необхідними в інтересах дітей.

Література

1. Тарахонич Т.І. Принцип рівності в системі загальних принципів права. *Часопис Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 43–46.
2. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. У справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу): Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>.
4. Чепульченко Т.О. Принцип рівності у праві як регулятор суспільних відносин: генеза та загальна характеристика. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Випуск 3/4. С. 172–176.
5. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
6. Васильченко О.П. Зміст принципу рівності прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2014. Вип. 2. С. 14–19.
7. Мішина Н.В. Принципи українського конституціоналізму (на матеріалах конституційного реформування місцевого самоврядування). *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 21–25.
8. Мішина Н.В. Формування моральних традицій сучасного українського конституціоналізму. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2010. С. 318–324.
9. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
10. Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 178–186.
11. Протокол N 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804.